

Zaščitne arheološke raziskave na območju dominikanskega samostana na Ptuju (2011–2013)

Evgen Lazar*

1.04 Strokovni članek

UDK 902(497.4Ptuj); 726:27-523.6(497.4Ptuj)

Evgen Lazar: Zaščitne arheološke raziskave na območju dominikanskega samostana na Ptuju (2011–2013). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 85=50(2014), 1–2, str. 41–54

V prispevku so predstavljeni preliminarni rezultati zaščitnih arheoloških izkopavanj na območju dominikanskega samostana, ki jih je izvedel Center za preventivno arheologijo Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije od leta 2011 do leta 2013. Izvedene so bile zaradi določitve vsebine in sestave najdišča ter odstranitve arheoloških ostalin pred obnovo samostana. Odkrite arheološke ostaline so potrdile obstoj človekovega bivanja na območju samostana od rimske dobe naprej in jih lahko na podlagi rezultatov arheoloških izkopavanj razdelimo v štiri časovna obdobja, to so rimska doba, srednji vek, novi vek in sedanjost.

Ključne besede: dominikanski samostan, Ptuj, arheologija

1.04 Professionall Article

UDC 902(497.4Ptuj); 726:27-523.6(497.4Ptuj)

Evgen Lazar: The Protective Archaeological Research in the Ptuj Dominican Monastery (2011–2013). Review for History and Ethnography, Maribor 85=50(2014), 1–2, pp. 41–54

The article presents the preliminary results of the protective archaeological digs in the Ptuj Dominican Monastery performed between 2011 and 2013 by the Preventive Archaeology Centre, which is part of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia. The digs were performed in order to establish the contents and composition of the archaeological site and to remove the archaeological remains before

* Evgen Lazar, univ. dipl. arheol., konservator, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Center za konservatorstvo, Center za preventivno arheologijo, Poljanska 40, 1000 Ljubljana, evgen.lazar@zvkd.si

the renovation of the monastery. The archaeological remains confirmed the existence of human residence on the monastery premises from the Roman era onwards. On the basis of the digs' results, the remains can be divided into four time periods, i.e. the Roman period, the Middle Ages, the Early Modern Period and the present.

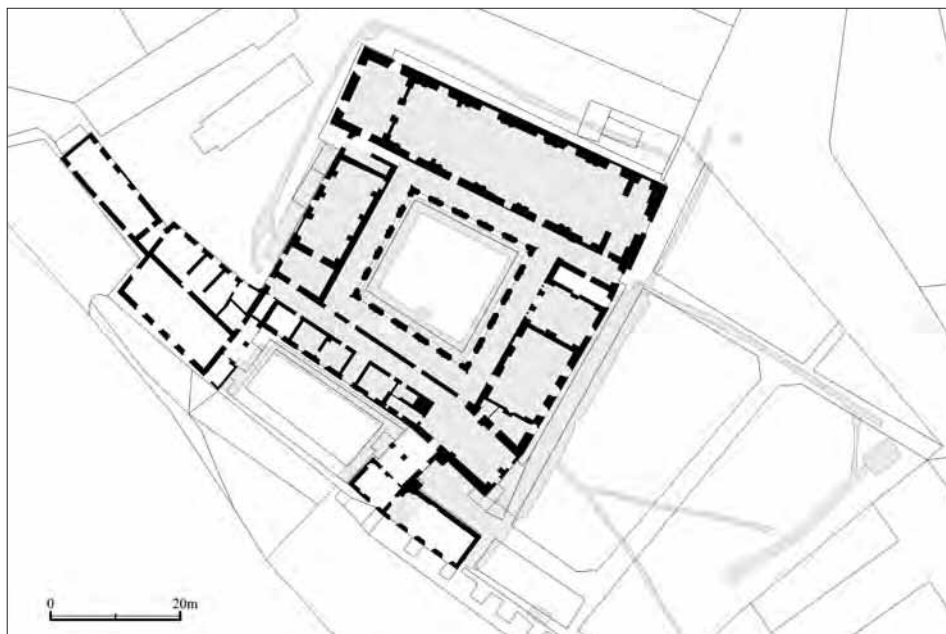
Key words: the Dominican Monastery, Ptuj, archaeology

Zavod za varstvo kulturne dediščine, Center za preventivno arheologijo, je na podlagi Kulturno-varstvenega soglasja za raziskavo in odstranitev arheološke ostaline št. 62240-318/2011/3 z dne 9. 9. 2011 izvedel zaščitne arheološke raziskave na območju Dominikanskega samostana na Ptuj (parc. št. 1330, 1331, 1334, 1335 k. o. Ptuj). Obravnavano območje je v register nepremične kulturne dediščine vpisano kot *Ptuj – Dominikanski samostan* (EŠD 588), *Ptuj – Mestno jedro* (EŠD 580) in *Ptuj – Arheološko najdišče Levi breg* (EŠD 9155).

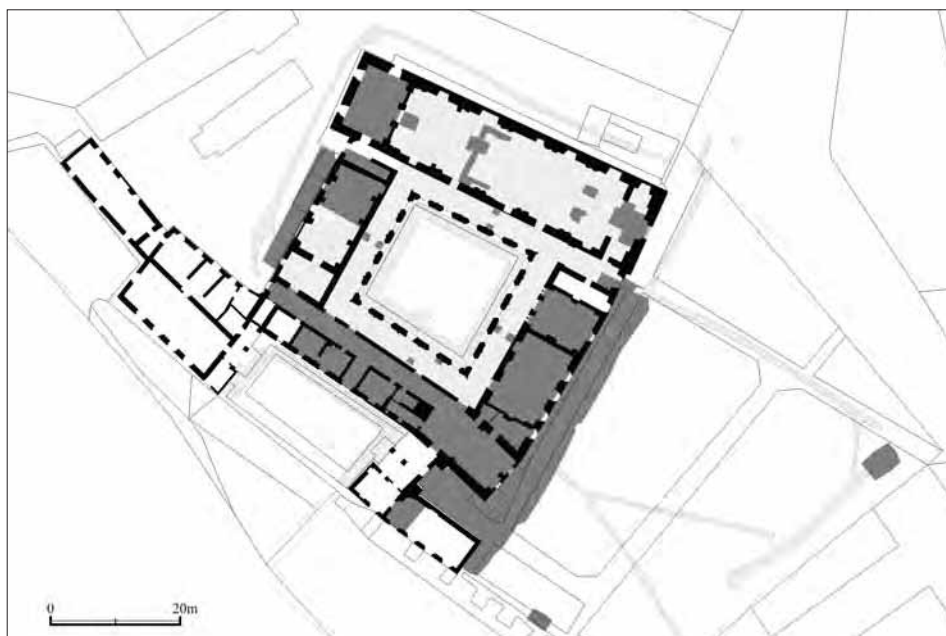
Zaščitne arheološke raziskave so bile izvedene zaradi določitve vsebine in sestave najdišča ter odstranitve arheoloških ostalin pred obnovo samostana. Omejene so bile na območje gradbenih posegov in so bile izvedene na dva načina, in sicer kot arheološko dokumentiranje ob izgradnji oziroma arheološki nadzor nad strojnimi posegi ter kot arheološka zaščitna izkopavanja, kjer bi gradbeni posegi uničili arheološke ostaline.

Terensko arheološko dokumentacijo so sestavljali opisna, metrična in fotografska dokumentacija. Metrično oziroma mersko dokumentacijo smo izvedli s totalno postajo Leica TC 307, obdelavo zajetih podatkov pa s programom SKAVT®, ki je v arheološke namene razvita nadgradnja programa AutoCad. Fotografsko dokumentacijo so sestavljali dokumentarni posnetki in izdelava fotoskic, ki predstavljajo nadomestilo ročnemu izrisu odkritih arheoloških ostalin. Če potrebujemo klasične risbe, lahko nato fotoskice, ki so sestavljene v programu Adobe Photoshop, vektoriziramo s programom SKAVT®.

Med 22. 11. 2011 in 11. 4. 2013 je ekipa Centra za preventivno arheologijo, Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, raziskala območje, veliko približno 1800 m², kjer pa na žalost zaradi potreb gradbenega projekta in same statike objekta na nobenem delu raziskanega območja arheološki zapis ni bil v celoti odstranjen, kar pomeni, da tudi nikjer ni bil dokumentiran nivo geološke oziroma matične osnove. Neizkopane arheološke ostaline smo pred gradbenimi posegi zaščitili z industrijskim filcem, polivinilom in do 20 cm debelo plastjo proda (šodra). Bogato okrašeno grobnico v cerkveni ladji smo dodatno zaščitili z večjo leseno škatlo, ki je grobnico ščitila pred poškodbami med gradbenimi deli v cerkveni ladji.

Slika 1: Načrt dominikanskega samostana z vrisanim območjem posegov, označenim s sivo.

Slika 2: Načrt dominikanskega samostana z vrisanim območjem posegov, s svetlo sivo je označeno območje arheološke dokumentacije o izgradnji, s temno sivo pa območje arheoloških izkopavanj.

V skladu s pričakovanji se je območje Dominikanskega samostana izkazalo za območje, kjer je bogat arheološki zapis, kljub raznim posegom v bližnji in daljni preteklosti, dokaj dobro ohranjen.

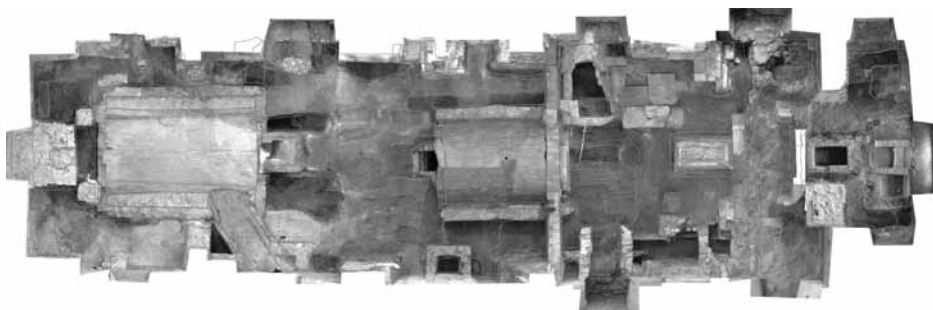
Odkrite ostaline lahko na grobo razdelimo oziroma umestimo v štiri časovna obdobja. Najmlajše in tudi najštevilčnejše so bile ostaline iz polpreteklosti, ki so prekrivale pravzaprav celotno območje samostana. To so bili gradbeni elementi in nasutja za izravnavo oziroma zvišanje hodnih površin, ki so nastali v času 19. stol. in pozneje.

Slika 3: Pogled na odkrite ostaline v cerkveni ladji (Foto: D. Belić.)

Nekoliko starejše so novoveške ostaline, ki so nastale ob koncu 17. stol. in v 18. stol., ko je samostan doživel baročno prenovo. Iz tistega časa so pomembni predvsem arhitekturni elementi, ki so bili odkriti na območju cerkvene ladje, kjer so se, poleg že znanih treh kript, nahajali tudi temelji

glavnega oltarja (pred vhodom v baročno zakristijo) in dveh stranskih oltarjev. Iz istega obdobja je bilo tudi prodnato nasutje, ki je prekrivalo vse starejše gradbene elemente v cerkveni ladji in je bilo nasuto za izravnavo površine za baročni estrih. Gradbeni elementi tistega časa so bili dokumentirani tudi v jarku ob vzhodnem traktu in znotraj samega vzhodnega trakta (refektorij in kapiteljska dvorana). Tudi v jarku, izkopanem ob zahodnem samostanskem traktu, smo dokumentirali zidove oziroma temelje, v katere so bile vgrajene gotske spoliye (rebra in drugi elementi gotske cerkve), ki so jih očitno graditelji dobili med barokizacijo cerkve, ko so podrli gotski prezbiterij.

Slika 4: Fotoskica in izmere tlorisa arheoloških ostalin, odkritih znotraj cerkvene ladje.

Pod baročnimi elementi oziroma ostalinami samostana so se nahajale srednjeveške ostaline, ki so na območju cerkvene ladje dokumentirane kot ostaline poznogotske, gotske in romanske cerkve. Med temi so prevladovali poznogotski cerkveni elementi, ki so bili med baročno obnovo delno odstranjeni in uničeni. Kljub temu pa so bili ohranjeni dve hodni površini oziroma estriha, prehod v prezbiterij, kjer so bile očitno tri marmorne stopnice, in temelji ostalega pripadajočega inventarja srednjeveške cerkve. Med ostalinami gotske in poznogotske cerkvene faze pa izstopajo ostaline treh grobnic, ki so bile odkrite na območju neposredno pred gotskim prezbiterijem in v njem samem. Prva je bila odkrita grobnica oziroma kriptu ptujskega veljaka, ki je bila postavljena neposredno pred prezbiterij in je imela izredno bogat reliefni okras. V podzemnem delu je bila zgrajena iz opek, vidni del grobnice, ohranjen je le v višini okoli 30 cm, pa je bil zgrajen iz fino zrnatega peščenjaka, ki je bil zelo natančno klesan in okrašen. Takoj ob odkritju grobnice se je porajalo vprašanje, kdo je bil naročnik le-te. Sprva so to pripisovali dvema plemiškima rodbinama – gospodje Ptujski in gospodje Stubenbergi. Po odkritju kript na območju gotskega

prezbiterija pa je postalo jasno, da so bili naročniki grobnice oziroma krip-te najverjetneje gospodje Stubenbergi. Okoli te grobnice oziroma krip-te smo odkrili tudi dobro ohranjene grobne plošče, ki verjetno sodijo v isti čas in kažejo na nivo hodne površine oziroma cerkvenega tlakovanja na koncu 15. stol. oziroma v 16. stol. Poleg teh smo okoli grobnice odkrili in dokumentirali pet slabo ohranjenih skeletnih grobov. Ti so bili očitno – med baročno prenovo cerkve – delno uničeni in so bili vidni kot rjave pravokotne linije (ostanki krst), na katerih se je nahajalo le nekaj kosti nog in stopal. Ob izkopavanju sond za izgradnjo temeljev za bodočo tribuno, južno in severno ob kripti Stubenbergov, smo odkrili še dva skeletna grobova, ki verjetno sodita v isti čas kot drugi grobovi v neposredni okolici.

Slika 5: Ostanek bogato reliefno okrašene poznogotske grobnice (Foto: D. Belić.)

Na območju gotskega prezbiterija, na vhodu v baročno cerkev, pa smo odkrili ostanka dveh grobnic oziroma kript, ki sta bili grajeni iz opek in malte ter znotraj ometani z apneno malto, na dnu obeh smo odkrili opečnat tlak. Manjša kripa, katere površina je merila $2,65\text{ m} \times 2\text{ m}$ in je bila visoka približno $1,65\text{ m}$, je bila ohranjena v celoti, odstranjen je bil le pokrov vhoda, ki je meril $2,2\text{ m} \times 1,5\text{ m}$. Ob zahodnem zidu kripe je stal 30 cm visok zob, potekal je vzporedno z enako visokim manjšim zidcem, ki se je pravokotno naslanjal na severni zid kripe, kar verjetno kaže na to, da sta manjša zidca predstavljala podstavek (podest), na katerega so položili krsto. Grobna plošča Friderika IX Ptujkega, ki jo hranijo na Ptujskem

gradu in je bila med barokizacijo odstranjena z območja samostana, meri $2,55 \text{ m} \times 1,35 \text{ m}$, to pa se skoraj popolnoma ujema z odprtino kripe. To mogoče kaže na lokacijo, od koder je bila grobna plošča odstranjena in seveda tudi čigavo kripto smo odkrili. Neposredno pred današnjim vhodom v cerkveno ladjo smo odkrili ostaline večje obokane kripe, ki se je s svojim zahodnim zidom naslanjala na manjšo kripto in je bila delno uničena med izkopom jarka za izgradnjo temelja za vzhodni zid baročne cerkve. Obok kripe se je očitno podrl med izkopom jarka za baročni temelj. Odkriti del te kripe je meril $4,4 \text{ m} \times 1,5 \text{ m}$, v najvišjem delu pa je bil visok 1,80 m. Po izkopu polnila oziroma nasutja iz kripe je postalo jasno, da se le-ta nadaljuje proti vzhodu na območje današnjega Sončnega jarka. Po vzdolžni osi je bila razdeljena na tri približno enake dele, osrednji del kripe je očitno predstavljal hodnik, saj smo tu odkrili delno ohranjene stopnice, ki so vodile v kripto in so očitno potekale v smeri zahod–vzhod. Levo in desno oziroma južno in severno od hodnika oziroma stopnic pa smo odkrili delno ohranjena prostora, v katera so verjetno polagali krste s pokojniki.

Slika 6: Odstranjevanje ostankov blaga in dela lesene krste iz gotske grobnice (Foto: D. Belić.)

V obeh prostorih sta se ob zahodnem zidu nahajala približno 30 cm visoka zoba, ki verjetno, podobno kot v manjši kripti, predstavljata podstavka za krsto. V kriptah ni bilo ohranjenih ostankov skeletov, le v južni tretjini

se je neposredno nad tlakovanjem nahajala večja koncentracija ostankov blaga, usnjenih čevljev, našli smo tudi okrašene lesene krste. Te najdbe so bile očitno ohranjene v sekundarni legi, saj je njihov položaj kazal na to, da so bile v preteklosti brezskrbno nametane na kup v uničeni kripti.

Slika 7: Del okrašene deske »in situ« (del lesene krste) znotraj gotske grobnice (Foto: E. Lazar.)

Ostaline gotske oziroma poznogotske cerkve smo odkrili tudi v osrednjem delu današnje cerkve, kjer so bile te ostaline v veliki meri uničene z izkopoma za baročni kripti. Klub temu pa smo tu odkrili grobove oziroma grobne jame, kjer so le-ti presekali oziroma so bili vkopani v gotski oziroma poznogotski estrih. Zaradi uničenosti arheološkega zapisa pa ni popolnoma jasno, ali gre v tem primeru za grobove, ki so bili vkopani v času po baročni prenovi cerkve, ali pa so bili grobovi vkopani še pred baročno obnovo. Prav tako so bili odkriti poškodovani skeletni grobovi na območju baročne zakristije, kjer so bili le-ti uničeni z izkopom jarka za temelje zidu med baročno cerkveno ladjo in zakristijo. Ti grobovi so bili očitno vkopani v istem času kot grobovi v cerkveni ladji, le da so se ti ob pokopu nahajali še izven cerkve oziroma pred samim vhodom v gotsko cerkev. Temelj zahodnega zidu gotske cerkve je bil med baročno prenovo zelo uničen z izkopom za eno od baročnih kript. Ob zahodnem samostanskem traktu pa smo odkrili tri zidove, ki so verjetno nastali v srednjem veku in so predvidoma predstavljali temelj nadstreška pred vhodom v zahodni trakt.

V notranjosti samostana, razen v severovzhodnem kotu križnega hodnika, ni bilo odkritih arhitekturnih elementov, ki bi sodili v to obdobje.

Slika 8: Presek romanskega estriha pod gotskim nasutjem na območju gotskega prezbiterja (Foto: D. Belić.)

Slika 9: Presek romanskega estriha pod gotskim nasutjem v osrednjem delu cerkvene ladje (Foto: D. Belić.)

Romansko fazo samostana je predstavljal slabo ohranjen zid oziroma temelj, ki se je nahajal na delu, kjer je stala zahodna baročna grobnica oziroma kript. Ob izgradnji gotske cerkve je bil le-ta verjetno porušen, ob izgradnji kripe pa še dodatno poškodovan. Najverjetneje je predstavljal zahodni zid romanske cerkve. Ob tem je bil – v osrednjem delu cerkvene ladje – odkrit še tanki maltni estrih, ki se je nahajal pod gotskima estrihoma in se je naslanjal na temelj južnega zidu romanske cerkvene ladje. Prav tako sta bila na območju gotskega prezbiterja, v preseku izkopa za gotsko kripto, vidna dva maltna estriha, ki sta verjetno pripadala romanski fazi cerkve. Nahajala sta se približno 1 m pod hodnim nivojem gotskega prezbiterja. Starejši je bil debel do 15 cm in je bil izdelan iz malte ter proda, mlajši pa je bil zelo tanek in se je nahajal nekaj centimetrov nad starejšim estrihom. Mogoče ta drugi predstavlja le popravilo starejšega romanskega estriha.

Slika 10: Rimskodobne ostaline na območju baročne zakristije (Foto: E. Lazar.)

Neposredno pod srednjeveškimi ostalinami so se nahajale rimskodobne ostaline, ki so verjetno ohranjene na celotnem območju Dominikanskega samostana, vendar smo jih dokumentirali le na območjih, kjer so za potrebe gradbenega projekta potrebovali tolikšno globino, da smo pri tem odstranili tudi rimskodobne ostaline. Odkrite in dokumentirane so bile

na območju jarkov ob zahodnem in vzhodnem traktu, v jarkih na območju atrija križnega hodnika in južnega dvorišča ter v zakristiji in cerkveni ladji. Na območju samostana so bili dokumentirani ostanki rimskodobnih objektov, predvsem temeljev iz oblic in malte, ter hodnih površin. Hodne površine so predstavljali različni maltni estrihi ali pa zbita glina. Rimskodobne ostaline so imele, na območju zakristije, več faz izgradnje oziroma pozidave. Verjetno je bilo enako tudi na drugih delih samostana, vendar tam tega zaradi prilagajanja gradbenemu projektu – in s tem povezanimi globinami izkopov – nismo mogli raziskati. Odkrite rimskodobne ostaline potrjujejo zelo bogato bivalno kulturo v rimski dobi na območju samostana, kar potrjujejo tudi odkrite najdbe na območju atrija križnega hodnika in južnega dvorišča. Tukaj smo, na zelo omejenem območju, neposredno pod novoveškimi ali celo novejšimi nasutji odkrili ostanke hipokavstov, ki so se še nahajali v primarni legi. Podrobneje jih nismo mogli raziskati, saj se je zgornja površina teh nahajala na globini, ki je zadostovala za izvedbo gradbenega projekta. Poleg hipokavstov smo na območju Sončnega parka, v jarku ob vzhodnem traktu samostana, odkrili tudi ostanek estriha, na katerem je bil še ohranjen manjši del črno-belega rimskodobnega mozaika. Iz tistega časa je verjetno tudi velik jarek, ki je bil odkrit v severnem koncu jarka in je bil vkopan stopničasto ter mogoče predstavlja ostanek rimskodobnega obrambnega jarka, česar pa ne moremo zagotovo trditi, saj ga zaradi statike objekta in same varnosti ni bilo mogoče v celoti izkopati.

Slika 11: Ostanek črno-belega rimskodobnega mozaika (Foto: D. Kovačič.)

Slika 12: Del rimskodobne freske odkrite v ruševinskem nasutju na območju cerkvene ladje (Foto: E. Lazar.)

Slika 13: Pogled na stebričke rimskodobnega hipokavsta odkritega na območju atrija križnega hodnika (Foto: E. Lazar.)

Slika 14: Kapitel rimskodobnega stebra (Foto: E. Lazar.)

Tako lahko – kljub zelo omejenim možnostim za arheološke raziskave – sklenemo, da je bilo območje Dominikanskega samostana na Ptuju neprekinjeno intenzivno poseljeno od rimske dobe naprej. Kako je potekalo življenje na tem območju v obdobju prazgodovine, pozne antike in zgodnjega srednjega veka, še vedno ostaja dokaj nejasno; odgovore na ta vprašanja bi lahko dale le arheološke raziskave širšega obsega.

THE PROTECTIVE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE PTUJ DOMINICAN MONASTERY (2011–2013)

Summary

The Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia, the Preventive Archaeology Centre, carried out protective archaeological research in order to establish the contents and composition of the archaeological site and remove the archaeological remains before the renovation of the Ptuj Dominican Monastery. The research was performed between November 2011 and March 2013 and was restricted to the area of the construction work. The process was executed in two ways, i.e. as archaeological documenting of construction or archaeological surveillance over machine interventions, and as protective archaeological digs. The premises of the Dominican Monastery proved, as expected, to be an area where the rich archaeological records are relatively well preserved, despite numerous interventions in the distant and near past.

The discovered remains were roughly divided into four time periods. The most recent and also the most numerous are the remains from recent history; they were found throughout the whole monastery premises. The finds were mainly construction elements and materials for levelling or raising the walking surfaces, which originate from the 19th century or later. There are also slightly older remains from the Early Modern Period, originating from the end of the 17th and 18th century, when the monastery was renovated in the Baroque style. The second set of discovered remains is those from the Middle Ages, which were found mainly within the church nave. They were defined as late Gothic, Gothic and Roman remains. The Gothic and late Gothic crypts discovered in the area in front of the present entrance to the church nave, which were previously located in front of and within the Gothic or the late Gothic presbytery, stand out. The oldest discovered remains are those from Roman Poetovio, which were found throughout the monastery premises. They were discovered only where we were able to reach sufficiently deeply into the archaeological records. The discoveries from the Roman period indicate or attest to the high living standards of the examined area.

DIE ARCHÄOLOGISCHEN SCHUTZUNTERSUCHUNGEN AUF DEM GEBIET DES DOMINIKANERKLOSTERS IN PTUJ (2011–2013)

Zusammenfassung

Das Institut für den Schutz des Kulturerbes, das Zentrum für präventive Archäologie (Zavod za varstvo kulturne dediščine, Center za preventivo arheologijo), führte zur Feststellung des Inhaltes und des Aufbaus der Fundstellen sowie wegen der Sicherstellung archäologischer Überreste vor der Renovierung des Klosters Schutzuntersuchungen auf dem Gebiet des Dominikanerklosters in Ptuj/Pettau durch. Die Untersuchungen wurden in der Zeit zwischen November 2011 und März 2013 durchgeführt und waren auf das Gebiet der Bauarbeiten begrenzt. Auf der einen Seite wurden die Bauarbeiten archäologisch dokumentiert bzw. die Bauarbeiten professionell beaufsichtigt, auf der anderen Seite wurden archäologische Schutzausgrabungen durchgeführt. Gemäß unserer Erwartungen erwies sich das Gebiet des Dominikanerklosters als ein Gebiet mit reichen archäologischen Überresten, die trotz verschiedener Eingriffe in der nahen und fernen Vergangenheit relativ gut erhalten blieben.

Die entdeckten Funde teilten bzw. ordneten wir vier Zeitperioden zu. Die jüngsten und zugleich zahlreichsten sind die Überreste aus der jüngsten Geschichte, die im ganzen Gebiet des Klosters zu finden waren. Dies waren Bauelemente und Aufschüttungen für die Begradigung bzw. Erhöhung des Gelniveaus, die im 19. Jahrhundert oder später entstanden sind. Etwas älter sind die neuzeitlichen Überreste vom Ende des 17. Jahrhunderts und aus dem 18. Jahrhundert, als das Kloster eine barocke Renovierung erfuhr. Die zweite Periode der entdeckten Überreste stellten die mittelalterlichen Überreste dar, die sich vor allem innerhalb des Kirchenschiffes befanden. Wir teilten sie in spätgotische, gotische und romanische Funde ein. Unter ihnen stachen vor allem die gotischen und spätgotischen Krypten hervor, die an der Stelle des heutigen Eingangs in das Kirchenschiff gefunden wurden und die sich in der Vergangenheit auf dem Gebiet vor und innerhalb des gotischen bzw. spätgotischen Presbyteriums befanden. Die ältesten der gefundenen Überreste sind jene der römischen Poetovio, die auf dem ganzen Gebiet des Klosters, wo wir tief genug eindringen, zu finden waren. Die entdeckten römischen Überreste weisen darauf hin bzw. beweisen ein hohes Lebensniveau des untersuchten Gebietes in der Römerzeit.